

A NA TÉ SKÁLE ZBUDUJI CÍRKEV SVOU...PRAVOSLAVNÁ NÁBOŽENSKÁ TERMINOLOGIE V ČEŠTINĚ – PŘÍTOMNOST, MINULOST A BUDOUCNOST

Eva Maria HRDINOVÁ

Ústav cizích jazyků, Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého, Olomouc,
Česká republika

Věnuji o. prof. prot. Pavlu Alešovi

Motto:

*„A já ti pravím, že ty jsi Petr; a na té skále
zbuduji svou církev a brány pekla ji nepřemohou“
(Mt 16,18; ČEP).*

ÚVODEM

Mottem odkazujícím na etablování Církve Kristovy uvádíme náš příspěvek⁷⁵ na téma pravoslavné české náboženské terminologie. Činíme tak vědomě, protože právě etablování se českého pravoslaví probíhalo od doby své geneze⁷⁶ nelehce a metaforicky řečeno hrozilo až přechasto právě ono „přemožení pekelnými branami“, ať již šlo o společensko-politické, ba válečné okolnosti, popřípadě vnitřní spory a šarvátky. Jedním z identifikačních příznaků této postupně se prosazující konfese se stal také specifický jazyk vyznačující se terminologií, jež je dodnes některými interprety přijímána jako nutný a svébytný příznak českého pravoslaví, jinými však jako cizorodá nomenklatura a dokonce komunikační bariéra. [11]

⁷⁵ Příspěvek vychází z habilitační práce Evy Marie Hrdinové *Překlad termínu v mezikulturních relacích*, obhájené na filozofické fakultě PU Prešov [17] a představuje zde její kvintescenci. Z tohoto důvodu neoznačujeme tento zdroj přímou citací, nýbrž odkazujeme na kapitoly, z nichž bylo čerpáno a kde daný problém analyzujeme hlouběji. Výzkum české pravoslavné terminologie je také našim letitým výzkumným tématem, konkrétně od roku 1998. Obsáhlejší publikační činnost se datuje od roku 2002, výběr z naší publikační činnosti srov. např. [17]

⁷⁶ Ať již jako takovou chápeme devatenácté století doby prvních pravoslavných českojazyčných národovců, nebo až gorazdovskou etapu po roce 1918. [1]

Zaměřujeme se především na způsob jejího překladu v tzv. liturgickém formuláři Liturgie sv. Jana Zlatoústého (dále i jako Chrysostomovy liturgie), a to jak v textech současných, tak v textech minulého a předminulého století. Cílem příspěvku je tak představit propracovanost převodu této terminologie a zároveň i ukázat leckdy opomíjené, ba dokonce popírané bohatství pravoslavné bibliografie (nejen) před rokem 1945.⁷⁷ Tolik k přítomnosti a minulosti, avizované názvem příspěvku. Budoucnost lze odhadnout spíše *in implicite*, ale vyplývá i z případného (ne)udržení například starší terminologie. Metodika zpracování spočívá v analýze termínů, kde vycházíme z pojetí terminologického charakteru, a dále v analýze způsobu jejich převodu, kde vycházíme z teorie ekvivalence. [18]

Termín se vyznačuje určitými vlastnostmi, které nazýváme také „terminologický charakter“. Terminologický charakter slova se v odborné literatuře mnohdy zmiňuje, nicméně nikde není exaktně definován. Přesto či právě proto je nutné ho zachovat zejména při překladu termínů. K terminologickému charakteru patří: „relevance pro obor, abstrakce, exaktnost, jednoznačnost, autosémantičnost,⁷⁸ stručnost, estetická, výrazová a modální neutralita, systémovost, nezávislost na kontextu, definovanost“⁷⁹ (HOFFMANN [16], 103). Lothar Hoffmann v této souvislosti člení slovní zásobu na obecnou,⁸⁰ obecně vědeckou a speciální slovní zásobu (HOFFMANN [16], 126n).⁸¹ Podle ROELCKEHO [28] je třeba v této souvislosti rozlišovat čtyři skupiny⁸² (viz následující tabulku č. 1).

⁷⁷ Příspěvek je zároveň reakcí na [22] ohledně představení vybrané a dle našeho názoru zdařilé pravoslavné produkce na českém (československém) území.

⁷⁸ Viz k tomu také [28]

⁷⁹ Hoffmann pojímá požadavek definovanosti vlastně nikoli ve vztahu „k termínu samotnému, nýbrž teprve k pojmu, který označuje“. [16], [5]

⁸⁰ „Všeobecně vědecké lexémy a lexémy z obecného jazyka, které se užívají v odborných textech, pod odbornou slovní zásobu nezařazujeme.“ [12]

⁸¹ V širším smyslu se jedná o všechna slova v odborných textech, jimiž se komunikuje v rámci daného oboru. V užším smyslu tvoří odborná slovní zásoba specifickou podskupinu jazyka. Podle některých názorů existuje na jedné straně odborná terminologie a na straně druhé nedefinovaná slovní zásoba odborných výrazů; nebo se udává trojčlenný systém, v němž jsou termíny charakterizovány definicemi, polotermíny definovány nejsou, jsou však ve vztahu k objektům podobně přesné jako termíny, a výrazy z odborného žargonu, které nejsou exaktní.

⁸² Srv. [5], a dále také dělení slovní zásoby podle Hoffmanna: a) jazykové prostředky patřící do všech subjazyků (např. slovní zásoba obecného jazyka), b) jazykové prostředky patřící do všech odborných jazyků (např. slovní zásoba všeobecně vědeckého jazyka), c)

Tabulka 1 Slovní zásoba odborného jazyka a odborného textu

slovní zásoba odborného jazyka	obor č. 1	další obory	obecná slovní zásoba	popis výrazů
používaná uvnitř oboru				jsou typické výlučně pro tento obor
mezi obory	■	■		jsou typické pro vícero oborů
mimo obor	□	■	■	jsou typické pro jiné obory, ale objevují se také v diskutovaném oboru č. 1
netýká se žádného oboru				obecná slovní zásoba

(Zdroj: vlastní zpracování podle [28])

Pro adekvátní převod a následné dobré fungování terminologie v jazykovém systému je proto stěžejní právě udržení si terminologického charakteru a způsob překladu. V našem výzkumu bylo šest českých, pravoslavných a řeckokatolických paralelních překladů ze stejného období jako německé překlady. Konkrétně se jedná o nejstarší český pravoslavný překlad (tzv. Rankův překlad z roku 1885), mladší kanonizovaný pravoslavný Gorazdův překlad z roku 1934, pravoslavný překlad Marka Krupici a Jiřího Stránského z roku 2008 a pravoslavný překlad Jana Baudiše z roku 2013.⁸³

VÝCHODNÍ TERMÍN V ČEŠTINĚ.⁸⁴ FORMÁLNÍ A SÉMANTICKÁ SPECIFIKA LITURGICKÉ TERMINOLOGIE VÝCHODNÍCH CÍRKVÍ

Formální specifika

K důležitým formálním znakům české liturgické východní (v našem případě pravoslavné) terminologie patří přítomnost lexikálních výpůjček (*diákon,*

jazykové prostředky patřící do jednoho odborného jazyka (např. slovní zásoba specifická pro daný obor). Do této kategorie lze zařadit také terminologii. [16] Ze strukturálního hlediska je v terminologiích třeba rozlišovat vícero „strukturních typů“. [16]

⁸³ Dlouhá pauza mezi staršími českými překlady (30. léta 20. století) a těmi kolem roků 2007/2008 byla zapříčiněna politickými událostmi po roce 1948 v tehdejším Československu, mimo jiné kvůli zákazu církevních překladatelských aktivit ze strany komunistické moci.

⁸⁴ K pravoslavné liturgické terminologii na Slovensku srov. např. [29]

felonion, troparion),⁸⁵ které byly do češtiny, resp. němčiny přeneseny v různém rozsahu. Z latiny se de facto nepřejímalo, přejímalo se z řečtiny a církevní slovanštiny, a podíl kompozit je výrazně vyšší než např. v liturgickém odborném jazyku českého, ale i německého protestantismu nebo katolicismu.

V případě těchto výpůjček lze konstatovat přítomnost určitých slovo-tvorných modelů, například kompozit (*Bohorodice/Gottesgebärerin, Vždypanna*),⁸⁶ jimž předchází často kompozita nejen v církevní slovanštině a řečtině (*theotokos, aei parthenos*⁸⁷). Stejně velkou pozornost si zaslouží odlišná míra přejímání řeckých termínů jako *felonion* a *troparion* na české *felon*, *tropar*.⁸⁸ Další formální vlastností odborných termínů jsou typické kolokace, které lze v celku najít i u liturgických termínů; lexémy jsou při tom zabudovány do fixovaných vět/syntagmat spojení (viz např. *lidumilný Bůh*).⁸⁹ Dále je pro ně typická mezioborová homonymie, [12] hyponymie nebo hyperonymie, polysémie aj. I tyto struktury, ostatně výrazně hierarchicky strukturované, lze najít v liturgické terminologii. Jako příklad zmíněné mezioborové homonymie můžeme uvést české slovo *episkop*,⁹⁰ které v rámci pravoslavného úzu znamená *biskup*, zatímco v přírodních vědách *projektor* a v obecném úzu *dohližitel*.

Sémantická specifika

V této souvislosti [17] bychom měli zmínit rozdíly v dogmatickém významu a konfesní rozdíly v chápání téhož nebo podobného výrazu i jistou bezekvivalentnost často se objevující u pojmenování některých předmětů nebo skutečností. Jako příklad zde uveďme výraz *blahodať*. Zmíněný nedostatek exaktnosti odborného termínu podle [16] vykazuje zmíněné slovo *blahodať*, výpůjčka z církevní slovanštiny, která nahrazuje původně řecký pojem *charis*, označující „nestvořenou Boží milost“, a stojí zde namísto domnělého synonyma *milost* (ve smyslu právního omilostnění, analogického k latinskému pojmu *gratia*). Církevně slovanskému lexému *milostb* v němčině odpovídá pojem *Barmherzigkeit*.

Problém bezekvivalentnosti pojmenování některých skutečností nebo předmětů se často řešila přejímáním výpůjček (např. *ikonostas*), ale také různými

⁸⁵ K tomu viz české varianty *diákon, felon, tropar*.

⁸⁶ K tomu viz české varianty *Bohorodice/Bohorodička, vždypanna*.

⁸⁷ V řečtině *aei parthenos* také není kompozitem, ale církevněslovanské *prisnoděva* kompozitem je.

⁸⁸ Řec. φαίλόνιον, τροπάριον.

⁸⁹ Řec. φιλάνθρωπος θεός, srv. cs. чловеколюбъць.

⁹⁰ Řec. ἐπίσκοπος, cs. епископъ.

translačními postupy (počínaje překladem, např. *beránek* aj.). K nalezení srozumitelného funkčního ekvivalentu překladatelům posloužila i odborná lexika jiných konfesí. Samostatným problémem je tvorba nových termínů za účelem konfrontace s katolickou terminologií. Náboženská slovní zásoba východních církví se v němčině postupně utvářela teprve od konce 19. století; vedle výrazů vzniklých kalkováním, terminologizací a tvorbou novotvarů se používaly lexémy, společné jak východním církvím a např. církvi katolické, tak jiným konfesím (např. *der Mönch* = katolický, pravoslavný i buddhistický mnich, *die Kirche* = katolický, protestantský i pravoslavný kostel). V češtině však byla situace problematictější, neboť teologická (i liturgická) terminologie pravoslavné církve se navíc tvořila v konfrontaci s katolickou terminologií. Tato skutečnost neplatí pro terminologii církve řeckokatolické, vytvářenou vlivem politických a společenských okolností spíše nesystematicky.

I dnes tak běžný česky mluvící recipient vnímá české výpůjčky z řečtiny a církevní slovanštiny – např. *tropar* (*troparion*), *prokimen* (*prokeimenon*), *ektenie* (*ekteneia*, *ektenia*), *proskomidie* (*proskomidia*), *aer/vozduch* (*aer*) – jako specifické, ne-li dokonce zcela nesrozumitelné. Pramení to z nedostatečné informovanosti dotyčného o dané náboženské skutečnosti a z malého ukotvení slovní zásoby dané konfese v kodifikačních příručkách, ale také z užití metody překladu, která se z různých důvodů opírá o církevně slovanské lexikální výpůjčky, jež se v češtině stávají terminologickými ekvivalenty, ať již pouze v transkribované, nebo téměř nezměněné formě.

Vzhledem ke stále přibývajícím globalizačním tendencím na politické a společenské úrovni a s ní spojené migraci obyvatelstva většinou za prací, jako i v důsledku různých druhů misijní činnosti v diaspoře dochází na jedné straně také ke změně vnímání doposud kanonizovaného a obecně užívaného církevně slovanského textu a jeho možných překladů; na straně druhé pak ke změně recepce užívané a mnohdy petrifikované terminologie, která se rovněž v českém prostoru neustále zjednodušuje a nahrazuje srozumitelnějšími synonymy, takže totéž lze očekávat i v němčině, kde se to již občas – byť ve větším rozsahu – také děje.

Ani samotný překlad však nedokáže vždy a úplně odstranit komunikační bariéry. Položme si otázku, nakolik tato komunikační bariéra ve smyslu používání specifické a obecné terminologie v historických náboženských textech nemá paralelu, která by se vyznačovala neporozuměním rituálu a tajemností přispívající k povýšení rituálního textu nad obecný světský jazyk, [4] a mohla mít za následek spíše ztrátu zájmu nebo odklon recipientů od liturgického jazyka.

ANALÝZA PŘEKLADŮ

Jak uvedeno, zkoumány byly tyto překlady: nejstarší český pravoslavný překlad (tzv. Rankův překlad z roku 1885, mladší kanonizovaný Gorazdův překlad z roku 1934, překlad Marka Krupici a Jiřího Stránského z roku 2008 a ý překlad Jana Baudiše z roku 2013. Vybrána byla různorodá skupina termínů, od čistě teologických po ty, jež primárně náleží k jiným oblastem, a to konkrétně k medicíně a právu. Jedná se o tyto termíny: *advokát*, *vladyka*, *nemoc*, *zhojit*, *sjednocení*, *velemoudrost*, *milost a strašné Tajiny*. [17] Opakující se lexémy, jež jsou v překladech přeloženy stejně, pojednáváme pouze na prvním místě výskytu.

Rankův překlad

Rankův překlad je patrně nejstarším veřejně užívaným překladem Chrysostomovy liturgie do češtiny. Vyznačuje se četnými přejímkami, a to zejména z církevní slovanštiny, jež jsou často vysvětleny v závorce římskokatolickým termínem.

Právní a správní termíny

Advokát

Prvním termínem této skupiny je ekvivalent za řecké *παράκλητος* (*paraklétos*), doslova *advokát*, *obhájce* v právnickém významu, a to české, dnes již archaické, *utišitel*. Toto slovo není na první pohled rozpoznatelné jako termín, nýbrž vyjadřuje jednu z kvalit přisuzovanou svatému Duchu, k němuž se modlitba obrací. Řecké *paraklétos* znamenalo právníka, obhájce vystupujícího před soudem. České *utišitel* tyto konotace již nenese a znamená jednoduše „někdo, kdo těší jinou osobu“. Již na úrovni církevní slovanštiny se tak ztrácí (metaforizací) terminologický charakter někdejšího právníckého termínu a ten není nijak (viz kritéria v kapitole 3) rozpoznatelný jako termín. Při překladech z církevní slovanštiny se tak již slovo dále překládá jako neterminologický lexém. S ohledem na metodu užitou při překladu se české *utišitel*/*utěšitel* za de facto stejný církevněslovanský lexém jeví opět jako překlad 1 : 1, navíc lexému, který se nejvíce dnešnímu recipientovi jako terminologický. Vzhledem k řeckému terminologickému priu však chápeme české *utišitel* jako neterminologický ekvivalent k původního výrazu, kde motivací pro translaci byla předloha církevněslovanská. Vzhledem k tomu, že se translátor Rankova překladu opíral výhradně o církevní slovanštinu, neměl řeckou předlohu na zřeteli. Ani jeho teologický konzultant nepovažoval za vhodné, aby byla v českém překladu podána vysvětlivka k původnímu řeckému priu. Předpokládejme dále, že přinejmenším Josef Rank coby člověk socializovaný v římském katolicismu mohl

znát lexém *paraklétos* v přejaté formě do latiny. Každopádně však respektoval církevněslovanskou předlohu natolik, že nehodlal jít proti jejímu duchu, případně zde mohly hrát roli i jiné faktory (rytmus, poetický charakter textu, ačkoli primárně neurčeného k veřejnému hlasitému přednesu). Domníváme se, že nicméně došlo ke ztrátě terminologického charakteru ve smyslu ekvivalence 1 : část a že translátor měl přinejmenším uvést v poznámce pod čarou význam původního řeckého priu.

Vládce/vladyka

Dalším termínem je *vladyka* za řecké δεσπότης (*despotés*) a církevněslovanské ВЛАДЫКА. Termín *vladyka* se v češtině užívá v historicko-správním smyslu pro vladaře, šlechtice atd. Nabízí se otázka, proč překladatel nezvolil obecnější termín *vládce*, když navíc za církevněslovanské ВЛАДЫЧИЦА, česky *vládkyně*. Jde o ekvivalence 1 : 1, nicméně cílový ekvivalent je navíc historismem.

Medicínské termíny

Zhojit, nemoci

V řecké předloze se v modlitbě za české *zhojit* a *nemoci* objevují dvě slovesné formy ve 2. osobě sg.: ἐπίσκεψαι, *episkepsai* (= shlédni, navštiv) a ἰασαι, *iasai* (= vyléč, zhoj, substantivum *iathos* pak znamená lékař). Příslušné církevněslovanské paralely jsou посѣти и исцѣли (*posjeti i iscěli* = navštiv a zhoj ve vší „celosti/úplnosti“). Dalším medicínským termínem je slovo *nemoc*, zde v plurálu, *nemoci* za немощи. Řecké slovo *astheneia* je pak lexémem vícevýznamovým a znamená jak „nemoc“ v medicínském smyslu, tak i (lidskou) slabost. Je více než samozřejmé, že *nemocemi* se v textu modlitby míní lidské slabosti a *nemoci* jsou tak kontextuálním synonymem k *hříchům* a *přestoupením*. Překladatel v tomto případě přistupoval k církevněslovanské předloze tak, že buď chápal text modlitby jako silně poetický (srov. kapitola první) a medicínské termíny jako metaforické, nebo mu náboženská úcta zabránila v jakémukoli tvůrčímu přístupu k textu, např. nahrazení lexému *nemoci* jiným, možná lexikálně náležitějším synonymem slov *hřích* nebo *těžkost*. Samotné medicínské termíny jsou již ve výchozím textu (zde vlastně v obou originálech chápány jako metaforické, a tedy vícevýznamové. Translátor se rozhodl pro co nejobecnější, opět vícevýznamové ekvivalenty ve shodě 1 : 1.

Filosofické/teologické termíny

Sjednoci

Původně řeckým filosofickým termínem bylo *henósis*, jež neznamenovalo pouze spojení/sjednoci v obyčejném smyslu slova („spojení rozmanitého v Jedno“), nýbrž také spojení s božstvem a v novoplatónském smyslu pak mystické

spojení s „Jedním“ (*Hen*). V církevní slovanštině se užívá termínu *соединение*. Překlad do češtiny je pak adekvátní ve vztahu k církevněslovanskému *priu* a významově mu odpovídá ve smyslu ekvivalence 1 : 1. Pokud jde o někdejší konotace už řeckého termínu ve filosofickém kontextu, tyto se již v církevní slovanštině ztrácejí a lexém není rozpoznán jako termín filosofický, nýbrž plní nadále svou funkci jako termín liturgický. V češtině pak zcela jasně dochází k absenci terminologického charakteru. Ve vztahu českého ekvivalentu již k řeckému *priu* by pak šlo mluvit o ekvivalenci 1 : část. Zatímco u lexému *utišitel* jsme považovali za vhodné doplnit informaci o významu řeckého *priu*, již proto, že se tak dále zdůrazní jistá kvalita apostrofovaného sv. Ducha, zde si myslíme, že informace o někdejší minulosti termínu v řeckých filosofických textech by byla vhodná spíše v kritickém či odborném vydání liturgikou, nikoli ve verzi pro věřící. Nakolik bylo neuvedení informací o řeckém *priu* pro překladatele nepodstatné, či nakolik vyplývá z jeho neznalosti, se dnes již nedá zjistit.

Velemoudrost

Dalším termínem je české *velemoudrost* za církevněslovanské *премудрость*, *σοφία*. Překladatel se přiklání k těm, kteří považovali české *moudrost* za nedostačující a snaží se kalkovat do češtiny i slovotvorně církevněslovanské *премудрость*, *přemoudrá/přemoudrý* se patrně translátorovi jevila jako nelibozvučná. Docházíme tedy k ekvivalenci 1 : 0.

Milost

Termín *milost* se objevuje v Chrysostomově liturgii několikrát, a v Rankově překladu jako ekvivalent jednak řeckého *charis*, jednak církevněslovanského *blagodatъ* (*БЛОГОДАТЬ, БЛАГОДѢТЬ*). V této souvislosti si je třeba uvědomit, že v církevní slovanštině existoval významový rozdíl, kde *charis* byla „nestvořená milost Boží“, zatímco *milostъ* znamenala, podobně jako latinské *gratia*, milost ve smyslu právním, případně milosrdenství či soucit. Jakkoli na jiných místech překladatel zavádí výpůjčky u bezekvivalentní terminologie, nepovažuje zde teologický rozdíl (ač velmi důležitý) za natolik podstatný, takže uvádí ve smyslu ekvivalence více : 1 v češtině v obecně křesťanském významu zaužívané slovo *milost* (ostatně ekvivalent latinského *gratia*, pokud jde o význam tohoto termínu v západním katolickém úzu).

Strašné Tajiny

Syntagma *strašné Tajiny* se na první pohled nejeví jako terminologické syntagma. Jedná se nicméně o počestěnou přejímku církevněslovanského *сѣшныѣ таинъ*, *frikta mystéria* v řečtině. Toto syntagma považujeme za teologické abstraktum s terminologickým významem pro proměněné sv. Dary chleba a vína, v pojmosloví západní církve tedy „svátosti“. Ekvivalent *svatá tajemství*, tedy kalk, se překladateli jevil asi příliš obecný, a proto se rozhodl pro

přejímku bezekvivalentního termínu ve smyslu ekvivalence 1 : 0. Pokud jde o epiteton *strašný*, i ten se váže na někdejší řecký termín *friké* ve významu „bázeň Boží“, „bázeň před Bohem“; srov. k témuž další řecké synonymní pojmy jako *friketos*, „strach budící, hrůzostrašný“, *fobos* „strach“. Ve stejném kontextu by bylo lze zmínit i latinské syntagma *timor Dei/timor servilis*, jež bylo tematizováno ve filosofickém diskurzu. Termínem *strachul/bázně před Bohem* se zabýval především svatý Augustin. V 19. století se pak tomuto tématu věnoval Sören Kierkegaard, a to ve své práci z roku 1844 *Begriff der Angst*. Církevní slovanština znala lexém *страхъ*, *strach*, *bázeň*. Překladatel však, ačkoli jinak v textu mezi oběma těmito synonymy rozlišuje, zřejmě kvůli vytvoření adjektiva, jež od slova *bázeň* nelze, přejal výpůjčku, která přinejmenším pro dnešního recipienta neobeznámeného s teologickou realitou může působit víceznačně. Můžeme tak hovořit o ekvivalenci 1 : část.

Gorazdův překlad

Jedná se o *de facto* kanonizovaný překlad českého pravoslaví vycházející z Rankova překladu, ale již s počestnější terminologií.

Právní a správní termíny

Vládce/vladyka

Termín se objevuje v modlitbě k Přesvaté Trojici: „Přesvatá Trojice, smiluj se nad námi. Pane, očisť hříchy naše; Vládce, odpusť přestoupení naše; Svatý, navštiv a zhoj nemoci naše pro jméno své.“

Překlad se shoduje s překladem u Josefa Ranka, proto odkazujeme na tamní výklad. Jediným rozdílem nahrazení českého *vladyka* obecnějším termínem *vládce*. Důvodem byla skutečnost, že lexém *vladyka* získal jiné sémantické obsazení, začal být v době biskupa Gorazda užíván jako titul pravoslavných biskupů. [17]

Filosofické a teologické termíny

Sjednocení

Překlad objevujících se termínů *obětovat* a *sjednocení*, jež byly popsány u Rankova překladu, se nijak neliší od strategie užití u Josefa Ranka. U Gorazda se navíc doplňuje *sjednocení svatých (darů) tvých* a explicitně se již tak poukazuje na sv. Tajiny. S ohledem na biblickou intertextualitu platí tvrzení o překladu Rankově.

Velemoudrost

I zde se překladatelská strategie plně shoduje se starším překladem Josefa Ranka. Rozdílem však je, že při převodu termínů typu *velemoudrost* atd. již nelze

počítat s ekvivalencí 1 : 0, ale 1 : 1, protože se staly časem zaužívanými a translátor již substituoval z jedné terminologické soustavy do druhé.

Krupicův/Stránského překlad

Jde o novátorský překlad, usilující chtěně se vymanit z gorazdovské tradice a přiblížit se dle intence translátorů modernímu věřícímu, či zájemci o pravoslaví a přiblížit se i současné češtině. [17]

Právní a správní termíny

Vládce/vladyka

Za řecké *despotés* se dále objevuje v češtině *vladyka*, a to v souladu se zaužívaným územ v pravoslavné církvi. V překladu Marka Krupici a Jiřího Stránského se ostatně rozlišuje v ekvivalentech za církevněslovanské *vladyka* a řecké *despotés*, a to volbou mezi českým *vládce* (a *vládkyně*, pokud je vzpomínána Matka Boží Maria) pro Boha, a *vladyka* za *vladyka* pro biskupa a kněze. Tím se překladatelé vyvarovali terminologické vágnosti a zachovali jednoznačnost termínu i v případě polysémních ekvivalentů.

Filosofické/teologické termíny

Sjednociení

S ohledem na ekvivalent za řecké *henosis* se objevuje termín *sjednocení* (*svatě sjednocení tvých svatých darů*), které nacházíme už v Rankově překladu a které považujeme za zdařilý a adekvátní překlad.

Moudrost

Marek Krupica a Jiří Stránský uvádějí jako ekvivalent za *sofia* české *moudrost*, a to proto, že nevnímají v kontextu řecký *prios* jako ekvivalent pro *Moudrost Boží*, nýbrž jako vlastnost, ve smyslu výzvy k věřícím typu „dávejte pozor“. Tím se v celém souboru pravoslavných textů vědomě objevuje jiná interpretace řeckého a církevněslovanského *priu*, jež jsou předpokládány jako neterminologické označení vlastnosti a nikoli jako theologický termín.⁹¹

Tajiny

Strašné Tajiny

Pozornost si zaslouží rovněž užití lexému *svátost*. Strategie překladatelů se tak přiblížila strategii řeckokatolického Nekulova překladu, [17] kde se překladatel snažil ve shodě s postupy německé teorie skoposu, zaměřené na účel textu a populární v 80. letech, nadřadit účel jazykové podobě textu. Další

⁹¹ Ke strategii Marka Krupici a Jiřího Stránského pře překlad řeckého *sofia* viz korespondence s o. Markem Krupicou z ledna 2017. [30]

řeckokatolický překlad, Hučkův již v souladu s respektováním textu volil neutrální český lexém a doslovný překlad: *tajemství*. Postup překladatelů Krupici a Stránského byl podmíněn, rovněž účelem, jako tomu bylo u Stanislava Nekuly, nicméně účelem chápaným ve smyslu srozumitelnosti pro českého recipienta. Marek Krupica a Jiří Stránský chápou české *svátost* nikoli ve smyslu termínu příslušejícího určité konfesi, nýbrž jako termín obecně křesťanský či přinejmenším sdílený všemi konfesemi, kde se svátosti objevují. Osobně si nejsme jisti, zda postup překladatelů byl zde neadekvátnější, a upřednostnili bychom (v případě nespokojenosti s výpůjčkou *Tajiny*, zaužívanou jak ve starších pravoslavných překladech, tak v českém pravoslavném prostředí) ekvivalent *Tajemství* užívaný např. řeckokatolickým překladem Ladislava Hučka z roku 2007. [17] Volba ekvivalentu *svátosti* v pravoslavném překladu vzbudila dále nevoli v prostředí věřících, kde byla hodnocena jako neopodstatněné přiklání se k jinokonfesnímu úzu, ale také ze strany řeckokatolických badatelů, kteří vyčítali Krupicovu překladu „ztrátu východního ducha“. [9], [21]

Baudišův překlad

Tento překlad se deklaruje jako doplnění chybějících částí Gorazdova sborníku a představuje bilingvní vydání. [17] Styl překladu je ve vlastním textu i rubrikách jednotný, velmi archaický a obsahující značné množství transgresivů, participií atd., čímž se blíží překladu Josefa Ranka.

Filosofické a teologické termíny

Milost/blahodat'

Jedinou obměnou vůči Gorazdovu a Rankovu překladu je zavedení výpůjčky *blahodat'*. Tento postup považujeme za adekvátní ve smyslu ekvivalence 1 : více, protože termín je v pravoslavném prostředí zaužívaný. Překladatel tak naplnil hermeneutickou maximu respektu k originálu.

FACIT⁹²

Naše analýza posloužila k zjištění zachování terminologického charakteru u zkoumaných liturgických termínů a sekundárně k zodpovězení otázky, do jaké míry čeština a němčina plní funkci jazyků liturgie a teologie východních církví. Objevují se jak termíny (v souladu s tabulkou č. 1 v této studii) jak výlučné pro obor teologie, tak i pro obory jiné (primárně právo či správa, nebo medicína). Terminologie z těchto oborů se však dle kontextu přizpůsobuje teologickému

⁹² Vycházíme z [17]

úzu. Vzpomínané lékařské termíny jako např. *zhojit* a *nemoci* se objevují v modlitební invokaci a nejde o oborově lékařský text. Tyto termíny získávají metaforickou funkci.

U všech námi analyzovaných termínů je terminologický charakter zachován a plní funkci, kterou má mít termín v odborném textu. Problematičtější je situace v případě vzpomenutých originálních řeckých termínů, které se v modlitebních textech objevují v podobě metafor a v translaci ztrácí svůj terminologický charakter ve smyslu ekvivalence 1 : části (ekvivalenty za řecké *paraklétos*), jiné jsou ještě rozpoznatelné. Některé z nich lze sice ještě považovat za termíny, ale jejich funkce odpovídá funkci termínů vyskytujících se v beletristickém textu (*nemoci, léčit*). Některé ztrácí translaci a v translaci svůj původní význam, jako např. lexém *Utěšitel/der Tröster* (za *paraklétos*) nebo také syntagma *dorinosima činmi*, jehož původní význam zůstává skryt, pokud recipient vnímá text pouze v češtině. Překladem tak dochází částečně k ochuzení, jež lze hodnotit i jako negativní posun ve smyslu Popovičově. [26] Překladatel liturgických textů by si měl být alespoň vědom originálního terminologického významu slova. Často bývá i tradicí donucen vybrat či převzít určité ekvivalenty, např. v případě slova *Utěšitel* jako pojmenování pro Ducha svatého, aniž by byl zohledněn původní význam právního termínu.

Pozornost si zaslouží také reinterpretace starých priů versus setrvání v duchu tradice u některých termínů (srov. ekvivalenty *velemoudrost, Nejvyšší moudrost a moudrost* za řecké *sofia*). Pouze čas ukáže, nakolik se česká teologická a liturgická pravoslavná terminologie dále bude etablovat a jaké vlivy na ni budou působit. Vzhledem k ustálenému a v současné době již jednotnému charakteru české náboženské terminologie pravoslaví (kanonizovaný charakter Gorazdova sborníku a dále až příliš tradicionalistický postup Jana Baudiše) lze očekávat do budoucna spíše setrvání této terminologie a její užívání v relativně ustáleném textovém okruhu. Nakolik vznikne poptávka po komplexněji užívaném novém překladu, např. na celém území státu a nikoli jen lokálním úzu konkrétních duchovních, nabízí se pak zajímavá až napínavá otázka po dalším setrvání některých lexémů, jež se objevují v Rankově překladu a petrifikovaly se do dnešní doby. V intenci motto našeho příspěvku však lze přinejmenším pro osud české náboženské terminologie pravoslaví konstatovat, že existuje, je aktivně užívána a nikdo ji nepřemohl...

SUMMARY

The study covered several Czech translations of the Orthodox St. John Chrysostomos Liturgy, from the 19th to the 21st centuries. It turned out that over time a certain Czech orthodox liturgical (religious) terminology became

established (mainly based on lexical borrowings from Greek and Church-Slavonic), that has survived to these days. Specific choosen terms were also analyzed.

REFERENCES

1. ALEŠ, P. 1996. *Pravoslavná církev u nás : Přehled dějinné cesty*. Olomouc : Světlo světa, 1996. 56 s.
2. ARNTZ, R. - PICHT, H. - SCHMITZ, K.-D. 2014. *Einführung in die Terminologearbeit*. Hildesheim-Zürich-New York : Georg Olms Verlag, 2014. 335 s. ISBN 978-3487150567.
3. ASSMANN, A. 1997. Translation as Transformation. In HILFRICH-KUNJAPPU, C. - MOSÈS, S. (eds.). 1997. *Zwischen den Kulturen : Theorie und Praxis des interkulturellen Dialogs*. Tübingen : Niemeyer. 1997. s. 21-33. ISBN 348-4651202.
4. ASSMANN, J. 2000. *Religion und kulturelles Gedächtnis*. München : C. H. Beck, 2000. 256 s. ISBN 978-3-476-02237-0.
5. BAJEROVÁ, E. 2015. *Textverständlichkeit und Textstruktur in der Wissensvermittlung : Analyse von Fachtexten mit biologischer Thematik*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, 2000. 333 s. ISBN 978-80-7464-743-7.
6. BAUDIŠ, J. 2013. Božská liturgie svatého Jana Zlatoústého, Jihlava. In *Pravoslavi*. [online]. [2014-03-10]. Dostupné z: <http://pravoslavi.cz/liturgie/>
7. BEYER, K. 2004. *Religiöse Sprache : Thesen zur Einführung*. Münster : LIT Verlag, 2004. 121 s. ISBN 978-3-8258-8061-3.
8. BUGEL, W. 2007. Kritériá určovania obradovej príslušnosti cyrilometoděskej misie. In MICHALOV, J. - IVANIČ, P. - HETÉNYI, M. ET AL. 2007. *Duchovné, intelektuálne a politické pozadie cyrilometoděskej mise před jej příchodom na Velkú Moravu*. Monografie příspěvků z mezinárodního vědeckého sympózia Nitra, 2. júl 2007. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2007. s. 90-103. ISBN 978-80-8094-240-3.
9. BUGEL, W. 2010a. Pracovní verze českého pravoslavného překladu CHR z r. 2008. Pokus o charakteristiku. In MARINČÁK, Š. (ed.). 2010a. *Problematika prekladov do živého jazyka. Súbor štúdií*, Košice: Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2010. s. 195-212. ISBN 978-80-7141-704-0.
10. BUGEL, W. 2001. *Současné slovenské verze byzantské liturgie sv. Jana Zlatoústého*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2001. ISBN 80-244-0369-2.
11. BUGEL, W. 2010b. Spôsob prekladu kľúčových termínov pre byzantskú teológiu a duchovnosť v poľských pravoslávnych verziách CHR a BAS v porovnaní s ich českými a slovenskými verziami. In MARINČÁK, Š. (ed.).

- 2010b. *Problematika prekladov do živého jazyka : Súbor štúdií*. Košice : Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2010, s. 27-52. ISBN 978-80-7141-704-0.
12. FRAAS, C. 1998. Lexikalisch-semantische Eigenschaften von Fachsprachen. In HOFFMANN, L. - KALVERKÄMPER, H. - WIEGAND, H. E. et al. (eds.). 1998. *Fachsprachen/Languages for Special Purposes*. Halbband 1. Berlin-New York : De Gruyter, 1998. s. 428-435. ISBN 978-3110111019.
 13. GORAZD, biskup. (ed.). 1933. *Lidový sborník modliteb a bohoslužebných zpěvů pravoslavné církve*. Praha : Eparchiální rada pravoslavné církve, 1933. 752 s.
 14. HAHN, W. von. 1998. Das Postulat der Explizitheit für den Fachsprachegebrauch. In HOFFMANN, L. - KALVERKÄMPER, H. - WIEGAND, H. E. et al. (eds.). 1998. *Fachsprachen/Languages for Special Purposes*. Halbband 1. Berlin- New York : De Gruyter, 1998. s. 383-389. ISBN 978-3110111019.
 15. HAHN, W. von. 1998. Vagheit bei der Verwendung von Fachsprachen. In HOFFMANN, L. - KALVERKÄMPER, H. - WIEGAND, H. E. et al. (eds.). 1998. *Fachsprachen/Languages for Special Purposes*. Halbband 1. Berlin-New York : De Gruyter, 1998. s. 378–382. ISBN 978-3110111019.
 16. HOFFMANN, L. 1988. *Vom Fachwort zum Fachtext*. Tübingen : Narr, 1988. 265 s. ISBN 387-8086997.
 17. HRDINOVÁ, E. M. 2018. *Překlad termínu v mezikulturních relacích (Na příkladu překladu Chrysostomovy liturgie)*. Olomouc : Vydavatelství UP. 212 s. ISBN 978-80-244-5396-5.
 18. KOLLER, W. 1997. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. 5. akt. vyd. Wiesbaden : Quelle & Meyer, 1997. ISBN 978-38-252-0819-6.
 19. KRUPICA, M. - STRÁNSKÝ, J. 2008. *Božská liturgie našeho svatého otce Jana Zlatoústého. Pracovní verze nového českého překladu. Na základě textů v řečtině, církevní slovanštině, angličtině, ruštině a češtině přeložili a připravili Marek Krupica a Jiří Stránský*. Příbram : Vodnář, 2008. 89 s. ISBN 978-80-86226-83-5.
 20. LAMPE, G. W. H. – LIDDELL, H. G. 1961. *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford : Clarendon Press, 1961. 1568 p.
 21. MRŇÁVEK, T. 2010. Oficiální verze českého řeckokatolického překladu: Svatá božská liturgie našeho otce svatého Jana Zlatoústého. In MARINČÁK, Š. (ed.). 2010. *Problematika prekladov do živého jazyka. Súbor štúdií*. Košice : Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2010. s. 111-134. ISBN 978-80-7141-704-0.
 22. NIEDERHAUSER, J. 1999. *Wissenschaftssprache und populärwissenschaftliche Vermittlung*. Tübingen : Narr. ISBN 978-3-8233-5358-4.
 23. NOVÁKOVÁ J. 2010. Oficiálně vydané publikace Pravoslavné církve v Československu v letech 1945–1992 : Prezentace. In *Parrésia. Revue pro*

- východní křesťanství*. Praha : Pavel Mervart, 2010, č. 4, s. 33-66. ISSN 1802-8209.
24. NOVÁKOVÁ, J. A. 2010. Služebník z r. 1979 – ojedinělý pokus o překlad v českém pravoslavném prostředí. In MARINČÁK, Š. (ed.). 2010. *Problematika prekladov do živého jazyka : Súbor štúdií*. Košice : Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka. s. 185-194. ISBN 978-80-7141-704-0.
 25. NOVÁKOVÁ, J. 2012. *Viditeľná jednota cirkve se zaměřením na interkonfesní vztahy v publikacích pravoslavné cirkve na území České republiky a Slovenska ve druhé polovině 20. století*. [disertace]. Bratislava, 2012.
 26. POPOVIČ, A. et al. 1983. *Originál. Preklad : Interpretačná terminológia*. Bratislava : Tatran, 1983. 362 s.
 27. RANK, J. 1885. *Mše pravoslavná svatého Jana Zlatoústého*. Praha : J. Rank, 1885.
 28. ROELCKE, Th. 2010. *Fachsprachen*. Berlin : Erich Schmidt, 210. ISBN 978-80-2232-595-0.
 29. SAVČÁK, P. 2018. Cyrilometodějské dědictví a bohoslovecká terminologie. In JEŽEK, V. - HUSÁR, J. 2018. *Teologie, jazyk a duch doby*. Praha : Pravoslavná církev v českých zemích. s. 124-132. ISBN 978-80-88034-03-2.
 30. KRUPICA, M. 2017. *K problematice překladu termínů* [elektronická pošta]. Zpráva pro : Eva Maria HRDINOVÁ. 2017-01-15 [cit. 2020-03-19]. Osobní komunikace.

AND UPON THIS ROCK I WILL BUILD MY CHURCH... ORTHODOX RELIGIOUS TERMINOLOGY IN CZECH – PRESENT, PAST AND FUTURE

Eva Maria HRDINOVA, director, Faculty of Education, Palacky University,
Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc, Czech Republic, eva.hrdinova@upol.cz,
0042723142207

Abstrakt

In this study, we focus mainly on the method of its translation in the so-called liturgical form of the Liturgy of St. John Chrysostom (hereinafter also as Chrysostom's liturgy), both in contemporary texts and in texts of the last and pre-last century. The aim of the paper is to present the sophistication of the translation of this terminology and at the same time to show the often neglected, even denied richness of the Orthodox bibliography (not only) before 1945. So much for the present and the past, announced by the title of the paper. The future can be estimated rather in implicit, but it also results from the possible (non) maintenance of, for example, older terminology. The methodology of processing consists in the analysis of terms, where we are based on the concept of terminological character, and in the analysis of the method of their translation, where we are based on the theory of equivalence. Therefore, maintaining the terminological character and method of translation is crucial for the adequate translation and subsequent good functioning of terminology in the language system. Our research included six Czech, Orthodox and Greek Catholic parallel translations from the same period as the German translations. Specifically, these are the oldest Czech Orthodox translation (the so-called Rank's translation from 1885), the younger canonized Orthodox Gorazd translation from 1934, the Orthodox translation by Marek Krupica and Jiří Stránský from 2008 and the Orthodox translation by Jan Baudiš from 2013.

Keywords

Translation, Liturgy, professional language, terms, Orthodox Church, Czechoslovakia, Czech Republic